

PSICHOLOGIJA FILOSOFO AKIMIS.

Sauliaus Kanišausko monografijos „Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai“ recenzija

Prof. habil. dr. Sigitas Kregždė

Vilniaus pedagoginis universitetas

Susipažinus su *Sauliaus Kanišausko* populiariomis publikacijomis autoriaus pasirinkta mokslinė tema ir monografijos pavadinimas „*Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*“ stebinti neturėtų – autoriaus domėjimasis ne tik filosofinėmis, bet ir psichologinėmis problemomis žinomas gana plačiai. Vis dėlto filosofui, kuris nagrinėja mokslo filosofijos problematiką, „įlįsti“ į daugiaplanės psichologijos gelmes gana rizikinga – tam reikia profesionalaus pasirengimo. Kaip fizikas arba chemikas ignoruoja arba net su panieka atmeta diletantiškas humanitaro pastabas, taip ir psichologai labai įtariai vertina itin gausias ir neprofesionalias pastabas, diletantiškus svarstymus. Skirtumas tik tas, jog į tikslųjų mokslų gelmes žvelgti drįsta ne kiekvienas, o psichologu jaučiasi esąs vos ne kiekvienas žmogus. Matyt, dėl to kiekvienas psichologas vos ne instinktyviai ginasi nuo bet kokios „intervencijos“ į psichologijos sritį.

Susipažinęs su recenzuojamos monografijos rankraščiu, kurio gerokai pataisytas variantas pagaliau tapo solidžia knyga, psichologus galiu nuraminti: autorius net nebando „atimti iš psichologų duoną“, gvildinti specifines psichologijos problemas ir (ar) jas kvestionuoti. Maža to, pateikęs vienokią ar kitokią filosofinio pobūdžio hipotezę čia pat siūlo psichologams bandyti ją profesionaliai patikrinti ar (ir) kvestionuoti. Vienintelė (ir svariai grindžiama) autoriaus „intervencija“ į psichologijos sritį – tai jo abejonė, ar vadinamoji „mokslinė psichologija“ iš tiesų vadovaujasi modernia mokslo metodologija ir epistemologija. Autoriaus požiūriu, čia esama gana didelio atotrūkio, ir pastaraisiais dešimtmečiais jį sušvelnino nebent į filosofiją prasisverbęs fenomenologinis požiūris, pabrėžiantis sritines ontologijas bei postmodernizmo tendencijas.

S. Kanišauskas, remdamasis gausia psichologijos istorijos medžiaga, įtaigiai parodo, kad jau pirmieji „mokslinės psichologijos“ atstovai demonstratyviai atsiribojo nuo filosofinių (metafizinių) problemų ir, deja (o gal – kaip puiku!), patys jų neišvengė. Daugiausia dėmesio autorius monografijoje skiria vadinamosios „mokslinės psichologijos“ problemoms ir jas nagrinėja mokslo filosofijos ir epistemologijos kontekste (pirmas ir antras skyriai). Trečias monografijos skyrius skirtas vadinamojo „postmoderniojo mokslo“, autoriaus dažniau vadinamo sinergetine (kompleksiškumo) paradigma, net tiesiog sinergetika, problemoms. Ketvirtame skyriuje jis aptaria mokslui (taip pat ir psichologijai) aktualias determinizmo ir priešastingumo problemas. Kiti monografijos skyriai skirti psichologijos ir etikos, psichologijos ir humanizmo, net narkomanijos ir alkoholizmo problemoms, aptariamoms tiek metafizikos, tiek humanistinės, gelmių bei transpersonalinės psichologijos kontekstuose.

Man, psichologui, sunkoka spręsti, kiek išsamiai monografijoje išnagrinėtos tiek metafizinės, tiek epistemologinės problemos, juolab sinergetikos ar determinizmo. Tačiau turiu pasakyti, kad jas autorius gana originaliai „įrašo“ į psichologijos (ir apskritai mokslo) istorijos kontekstą. Ne tik studijuojantiems psichologiją, bet ir dėstytojams autoriaus trumpai perteiktos epistemologijos ir mokslo filosofijos žinios, be jokios abejonės, bus naudingos, juolab kad tokios susistemintos ir susintetintos informacijos lietuvių kalba iki šiol skelbta nebuvo.

Darbe daug dėmesio skiriama šiuo metu gana modernia laikomai kognityvinei psichologijai ir kognityviniam mokslui, kritiškai analizuojama naujausia literatūra. Autorius siūlo atkreipti dėmesį į universalius sinergetinius dėsningumus, kurie, jo nuomone, gali atskleisti iki šiol menkai suprantamus psichinius fenomenus. Naudodamasis moderniojo mokslo filosofijoje suformuluota „neoredukcionizmo“ koncepcija, jis „neoredukuoja“ į

psichologijos sritį net daugumą įvardytų sinergetikos dėsnų. Autorius pateikia ir pavyzdžių, vaizdžiai iliustruojančių tiek „neoredukuotą sinergetiką“, tiek papildomumo ir neapibrėžtumo principų raišką psichologijoje, tiek holistinio (geštaltinio) suvokimo ypatumus ir t. t. Gan originaliai jis transformuoja (įvesdamas vertybinį aspektą) klasikinėmis tapusias sąmonės ir pasąmonės (jų struktūrų) grafines schemas. Vaizdumo elementas padeda lengviau suprasti autoriaus plėtojamo alkoholizmo bei narkomanijos kompensacinės funkcijos koncepciją. Autorius ją grindžia ne tik tyrimų transpersonalinės psichologijos, medicinos ir sociologijos srityse duomenimis, bet ir ankstesniuose monografijos skyriuose atskleistais sinergetikos dėsniais.

Būtų galima aptarti ir daug kitų monografijoje keliamų originalių idėjų bei problemų (pvz., Platono, Aristotelio ir Tomo Akviniečio teiktų „sielos struktūrų“ analogai Rytų psichologinėje filosofijoje; psichologijos metodų vertybinių aspektų analizė; tikėjimo ir įtaigos, savitaigos, hipnozės santykio problema; žmogiškosios valios santykio su saviorganizacijos principu problema ir t. t.). Tačiau, matyt, kiekvienai iš šių problemų nagrinėti prireiktų skirti bent po vieną analitinį straipsnį. Kita vertus, tas daugiaplaniškumas, interdisciplininis monografijos pobūdis ir yra, mano požiūriu, bene geriausia darbo savybė. Tokių interdisciplininio pobūdžio darbų gana reta. S. Kanišausko monografiją aš galėčiau lyginti nebent su žymaus rusų psichologo ir fiziko L. Vekerio kapitaliniu tritomu veikalu „Psichiniai procesai“ (prioritetą, žinoma, teikčiau pastarajam jau vien dėl jame pateiktų konkrečių psichologinių eksperimentų analizės, naujų metodų eksplikavimo).

Be abejo, įdėmesnis skaitytojas monografijoje atras ir kvestionuotinių dalykų, bent jau tezių, keliančių norą su jomis nesutikti, ginčytis, mąstyti. Aš, pavyzdžiui, abejoju, ar D. Rozenhano eksperimentas (p. 138) iš tiesų „ilustruoja“ papildomumo principo psichologijoje raišką. Mano manymu, šis eksperimentas greičiau parodo subjektyvaus veiksnio įtaką eksperimentų metodikai ir rezultatams. Pritardamas autoriaus idėjai į psichologiją sugrąžinti vertybinį aspektą, vis dėlto abejoju jo pateiktos psichologijos krypties „hierarchinės gradacijos“ teisingumu arba bent tikslumu. Tiesa, reikia pažymėti, kad čia autorius „apsidraudė“ teigdamas, jog siūloma schema yra tik metodologinio, o ne dalykinio pobūdžio. Autorius vos ne primygtinai koreliacinius metodus bando sieti su sinchroninio priežastingumo tipu, koreliacijas priskirdamas determinizmo sričiai. Tuo tarpu tiek psichologijoje, tiek filosofinėje literatūroje šis požiūris kvestionuojamas. Žinoma, gali būti, jog būtent autorius teisus, tačiau tai reiktų svariau pagrįsti.

Nors autorius nevengia vaizdžių metaforų ir net paradoksiškų palyginimų, tačiau monografijos tekstas gana sudėtingas, jame apstu daug kam mažai žinomų idėjų, teorijų, netgi sąvokų, terminų. Tiesa, autorius didžiąją jų dalį paaiškina, eksplikuoja, vis dėlto šios monografijos skaitymas – sunkus intelektualus darbas. Bent jau magistrantams (kuriems irgi adresuojamas šis darbas) gali tekti pavartyti ne tik tarptautinių žodžių, bet ir aiškinamuosius žodynus. Kita vertus, tai byloja apie autoriaus erudiciją ir gana aukštus „moksliškumo kriterijus“, kuriuos jis pats sau išskėlė.

Nepaisant šių kelių kritinių pastabų, Sauliaus Kanišausko monografija, mano nuomone, bent jau mūsų šalyje yra „pirmoji kregždė“ interdisciplininėse (šiuo atveju – filosofijos ir psichologijos) studijose, o joje keliamos kai kurios itin originalios idėjos tikrai turėtų susilaukti dėmesio – tiek jų kvestionavimo, tiek tolesnės raidos, plėtojimo.